

kućama, crkvama, cestama, uz brujanje džipova Ujedinjenih naroda.

Veliko zanimanje za hrvatski jezik u BiH i brojnost područja i problema u skladu je sa željom organizatora za drugim znanstvenim skupom Mostarski dani

hrvatskoga jezika, na koji bi mogli biti pozvani ne samo kroatisti, nego i ostali filolozi, hrvatski i strani, koji svojim radovima u svijetu promiču hrvatski jezik, njegovo ime i građu.

Zrinka Jelaska

HRVATSKI JEZIK I VII. NJEMAČKI SLAVISTIČKI DANI U BAMBERGU

Od 28. 9. do 1. 10. 97. održani su na Sveučilištu u Bambergu u organizaciji Udruženja visokoškolskih učitelja za slavistiku VII. njemački slavistički dani ("VII. Deutscher Slavistentag"). Na skupu je nastupilo oko 200 predavača u 35 skupina. Teme izlaganja bile su raznovrsne, temeljile su se na različitim metodskim pristupima i obuhvaćale su, iako ne ravnomjerno, više manje sve slavenske jezike i književnosti. O hrvatskome jeziku govorilo se u nekoliko predavanja i replika. W. Lehfeltd (Göttingen) održao je predavanje pod naslovom "Standardnojezična situacija na srpskohrvatskome govornom području", P. Rehder (München) izlagao je o hrvatskome u okviru svojega diskusijskog priloga i u okviru predavanja o procesima koji bi mogli rezultirati nastajanjem bošnjačkoga književnog (standardnog) jezika. J. Raecke (Tübingen) govorio je o oblicima naslovljavanja u starijoj hrvatskoj književnosti. M. Wingender (Göttingen) opisujući izvratke iz *Vjesnikova* "Jezičnoga savjetnika" ocjenjivala je smjernice hrvatske jezične politike. S. Kirfel-Kukavica (Berlin) održala je predavanje o razvoju pravnoga nazivlja u Hrvatskoj, a S. Tornow (Berlin) referirao je o srpskome i

hrvatskome standardu na primjeru nekih rečenica iz najnovijih prijevoda Svetoga pisma u usporedbi s istovrijednicama u Karadžićevu prijevodu *N. zavjeta* i Katančićevu prijevodu *Biblije*.

U okviru tih predavanja iznesene su također teze o tome kako bi se na njemačkim sveučilištima trebala nazivati nastavna jedinica u kojoj se predaje (i) hrvatski književni jezik, odnosno, kako bi se u znanstvenoj literaturi trebalo nazivati književne jezike na srednjojužnoslavenskome području do 1991. i nakon 1991. godine. O prvome pitanju govorio je W. Lehfeltd, a o drugome pitanju izlagao je svoje mišljenje P. Rehder. Obojica su poznati sveučilišni profesori i priznati stručnjaci za slavensku filologiju, za W. Lehfeltda može se spomenuti i to da je član HAZU.

W. Lehfeltd je jedan od rijetkih njemačkih slavista koji je već početkom 80-ih godina ukazao na netočnost raširenih slavističkih shvaćanja o nastanku hrvatskoga književnoga jezika.¹ On je u posljednje vrijeme u više navrata također upozorio svoje kolege da se više ne može govoriti o "srpskohrvatskome standardnom jeziku", već o "hrvatskome standardnom jeziku" i "srpskome standardnom jeziku" te da su pokušaji stvaranja "srpskohrvatskoga/hrvatskosrpskoga" književnog jezika s dvije ili više inačica

¹ Usp. W. Lehfeltd, "Zum Unterschied der Standardsprachkonzeptionen bei den Serben und Kroaten zur Zeit der nationalen Wiedergeburt", *Südost-Forschungen*, 40., str. 239.-253.

propali.² S time se moraju pomiriti i (nje-mački) jezikoslovci, svjđjelo im se to ili ne, objašnjava W. Lehfeldt.³ Unatoč tomu, W. Lehfeldt je jedan od najvažnijih pobornika ideje da se lektorati na slavenskim seminarima zovu onako kao i prije "srpske agresije na Hrvatsku, a potom i Bosnu i Hercegovinu", "srpskohrvatskim" imenom. Pri tome za njega ne igra ulogu koji se "srpskohrvatski" književni jezik podučava, odnosno, koji od njih predstavlja okosnicu ili težište nastave. Znajući da ta složenica koja se sastoji od dvaju etnikona ipak ne valja zato što je do sada zbog nje dolazilo do mnogih nesporazuma i zato što ignorira dva druga naroda koji govore "jezikom" koji se njome naziva, W. Lehfeldt spominje da bi možda bilo bolje umjesto izraza "srpskohrvatski" upotrebljavati neki neutralniji izraz. Iako, kako kaže, ne može podastrijeti konkretan prijedlog, svojom upo-

rabom izraza "bosansko-srpskohrvatski" pokazuje svu složenost problematike. Opravdanost i potrebu za jednim nazivnikom kojim bi se obuhvatilo kajkavsko, čakavsko, štokavsko i torlačko govorno područje W. Lehfeldt potkrjepljuje podatkom da se na tom prostoru nalazi dijalektni kontinuum koji prema slovenskome i bugarsko-makedonskome području tvori zasebnu cjelinu i na kojemu se prema lingvističkim kriterijima ne mogu povući oštre granice.⁴ Iako je točno da postoje vrlo važni razlozi zbog kojih se u dijalektologiji navedeno područje odvaja od slovenskoga, bugarskoga i makedonskoga, oni se ipak ne mogu tražiti u granicama dijalektnoga kontinuuma stoga što su njegove granice mnogo šire.⁵ Zato je u pravu E. v. Erdmann-Pandžić koja je u svojoj replici upozorila da s gledišta dijalektnoga kontinuuma nema razloga kajkavsko, čakavsko, štokavsko i tor-

² Usp. *Zeitschrift für slavische Philologie*, Bd. LIV., 1., 1994., str. 163.-170.; 187.-189. U osvrtu na knjigu M. Mogaša, *Povijest hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb, 1993., također se mogu prepoznati takvi ili slični stavovi (usp. *Zeitschrift für slavische Philologie*, Bd. LIV., 2., 1994., str. 446.-450., usp. također W. Lehfeldt, *Einführung in die Sprachwissenschaft für Slavisten*, Slavistische Beiträge 324, Sagner, München, 1995., str. 32.) Glede pomalo nesigurnih stavova o zasebnosti srednjojužnoslavenskih književnih jezika usp. navode u Lehfeldtovu osvrtu na D. Brozović/P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski*, Zagreb, 1988./1990., *Zeitschrift für slavische Philologie*, Bd. LI., 1991., str. 408.-414.; 409.

³ Usp. W. Lehfeldt, "Sprachen und Nationen des südslavischen Raums", Sonderdruck, *Über Muttersprachen und Vaterländer. Zur Entwicklung von Standardsprachen und Nationen in Europa*, Peter Lang, Frankfurt a. M./Berlin/Bern, 1997., str. 241.-263.; 258.

⁴ Ta se Lehfeldtova argumentacija očigledno oslanja na tumačenja D. Brozovića i drugih jezikoslovaca. Usp. npr. D. Brozović, "Hrvatski jezik, njegovo mjesto unutar južnoslavenskih i drugih slavenskih jezika, njegove povijesne mijene kao jezika hrvatske književnosti. *Hrvatska književnost u evropskom kontekstu*, (Ur.) A. Flaker, K. Pranjić, Zagreb, 1978., str. 8.-83.; str. 11.; D. Brozović, P. Ivić, *Jezik, srpskohrvatski/hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski. Izvadak iz II. izdanja Enciklopedije Jugoslavije*, Zagreb, 1988., str. 4.-5. Usp. W. Lehfeldt, "Serbokroatisch versus Kroatisch, Serbisch, Bosnisch...?", *Bulletin der Deutschen Slavistik. Organ des Verbandes der Hochschul-lehrer für Slavistik*, 2., 1996., str. 14.-16.

⁵ Usp. R. Marti, "'Jugoslawien' und seine Sprachen", *Bulletin der Deutschen Slavistik. Organ des Verbandes der Hochschullehrer für Slavistik*, 2., 1996., str. 17.-18.

lačko narječje izdvojiti i nazvati izrazom "srpskohrvatski".⁶ Da je to tako vidi se i po tome što su hrvatski kajkavski govori bliži susjednim slovenskim govorima nego onim torlačkim, da su torlački pak bliži bugarskim govorima s kojima graniče nego kajkavskim, no da se ta dva ipak uvrštavaju u srednjojužnoslavensku skupinu.

Razlozi zbog kojih je jezikoslovlje prihvatilo uključivanje kajkavskoga, čakavskoga, štokavskoga i torlačkoga narječja (pri čemu neki torlačko smatraju dijelom štokavskoga) u jednu skupinu, vrlo su složeni, nimalo neozbiljni i ne temelje se na metodama u kojima se operira pojmom dijalektnog kontinuiteta. Neki koji te razloge nisu shvatili u posljednje vrijeme spominju da bi se trebao "preispitati" položaj kajkavskoga narječja, što u stvari znači da bi ga trebalo "prisipisati" slovenskim narječjima. Značajno je da takva razmišljanja ne potječu od dijalektologa, već od onih slavista koji se dijalektologijom nikada nisu bavili. Raspodjelu srednjojužnoslavenskih narječja lakše ćemo razumjeti kada uzmemo u obzir da gotovo nigdje gdje vladaju složene

dijalekatne situacije nije moguće između pojedinih govora povući "idealne" granice. Pri uključivanju kajkavskoga narječja u štokavsko-čakavsku skupinu igralo je ulogu osim, naravno, samih osobina kajkavštine, i to što je kajkavski hrvatsko narječje, a i činjenica da je kajkavsko područje u cijelosti natkrovljeno književnim jezikom koji se temelji na štokavštini, iako taj čimbenik sam po sebi nije dijalektološke prirode. Postojeća podjela srednjojužnoslavenskih narječja do sada nije ometala njihova znanstvena ispitivanja.

P. Rehder, nasuprot W. Lehfeldtu, smatra da se o "povijesti" hrvatskoga književnog jezika u stvari može govoriti tek od 1991. godine, kada je hrvatski književni jezik političkom odlukom hrvatske države odvojen od "srpskohrvatskoga". Zato P. Rehder predlaže da se do 1991. godine hrvatski naziva izrazom "srpskohrvatski". Osim što Rehder takva svoja razmišljanja temelji na pretpostavci da je "srpskohrvatski književni jezik" postojao od Maretićeva vremena,⁷ njegova se gledišta mogu u potpunosti razumjeti tek kad se uzme u obzir njegov trustupni

⁶ Njezin prilog diskusiji pod naslovom "Serbokroatisch? Zu einem slavistischen Problem zwischen Heuristik und Diskurs" objavljen je ovih dana u *Bulletin der Deutschen Slavistik. Organ des Verbandes der Hochschullehrer für Slavistik*, 3., 1997. Usp. među ostalim sljedeće priloge E. v. Erdmann-Pandžić o jezičnopolitičkoj situaciji na srednjojužnoslavenskome prostoru i njezinoj povezanosti s nedavno okončanom ratom: "Sprache als Ideologie – Zu einem unveröffentlichten Brief von V. S. Karadžić", *Die slawischen Sprachen*, 31., 1993., str. 5.-37., "Heiliger Boden und billiges Blut. Das großserbische Programm und die Tradition 'ethnischer Säuberung'", *Die slawischen Sprachen*, 44., 1995., str. 5.-23.; "Das Referat von Ivo Andrić vom 30. 1. 1939 und die Nordalbanienfrage im serbischen Nationalismus", *Vorträge und Abhandlungen zur Slavistik*, 25., Sagner. München, 1995., str. 9.-22.; "Von der Wissenschaft zum Krieg. Zu einer Ideologie von Vuk bis Radovan Karadžić", *Die slawischen Sprachen*, 50., 1996., str. 13.-61.; "Die Standardisierung des Štokavischen zwischen Philologie und Ideologie", *Sprachen und Politik: Die Balkansprachen in Vergangenheit und Gegenwart*, (Izd.) H. Schaller, Südosteuropa-Gesellschaft, München, 1996., str. 137.-149.

⁷ Usp. J. Raecke, "Zum Problem einer 'bosnischen Sprache'", *Bulletin der Deutschen Slavistik. Organ des Verbandes der Hochschullehrer für Slavistik*, 2., 1996., str. 19.-22.

model za opis književnih jezika koji je razradio oslanjajući se na svoja proučavanja problematike teorije književnoga jezika.⁸ Iako je Rehderov model, u čiju je izradbu uložio mnogo truda, vrlo zanimljiv, zaključeci koje donosi oslanjajući se na njega, još su jedan dokaz da i najbolji modeli i predradnje mogu pasti u vodu ne zato što su sami po sebi loši, već zato što se zbog subjektivnosti pri određivanju "važnosti" pojedinih događaja i prijeloma modeli popunjuju neadekvatnim podatcima. (Tako je i kvaliteta teoretskoga modela D. Brozovića došla do svog punog izražaja 1971. godine pošto su drugi, a da nisu dirali njegove teoretske postavke, ispravili i nadopunili njegove zaključke.)

U argumentaciji P. Rehdera nisu uzete u obzir barem dvije za razinu njegove metode vrlo važne okolnosti: hrvatski se književni jezik 1991. godine nije promijenio. I oni koje njemački slavisti smatraju centralnim osobama hrvatske jezične ("separatističke") politike pišu danas onako kao što su pisali i prije. S druge strane, hrvatski književni jezik nije u "političkome" smislu priznat tek 1991. godine, već i amandmanima 1972. i ustavom Socijalističke Republike Hrvatske 1974. godine, a također je u više navrata od komunističkoga vodstva službeno bio priznavan za vrijeme 2. svjetskoga rata i poslije njega. Upravo desetljetna borba koja se nakon tog vremena počela voditi o hrvatskome književnom jeziku i njegovim osobinama jasan su dokaz da je on u to vrijeme postojao! Da ga nije bilo, ne bi ni ozbiljni jezikoslovci (ne samo hrvatski) davno prije 1991. godine vodili rasprave da li se njegov početak mora sagledavati u 19., 18. ili 15./16. stoljeću. Oni

zadnji pokušaji krajem 80-ih godina da se ukine hrvatsko ime kao ime hrvatskoga književnoga jezika, što su, sudeći po onome što su pisali podržavali i neki naši lingvisti, nadajući se političkoj naklonosti ondašnjih vladajućih struktura, također su propali. Rehderova se argumentacija dakle mora nadopuniti onim na što je i W. Lehfeldt jasno uputio, naime, da su događaji u posljednje vrijeme tek dokaz da pokušaji stvaranja "srpskohrvatskoga književnoga jezika" nisu uspjeli. S druge pak strane treba i Lehfeldtova shvaćanja ispraviti zato što ona negiraju činjenicu da predmet pouke ni na jednome lektoratu njemačkih slavističkih seminara (ne samo slavističkih!) nisu narječja, već upravo književni jezici. Stoga se nastavne jedinice na tim lektoratima i ne nazivaju prema narječjima na kojima se temelje pojedini književni jezici, već imenom pojedinih književnih jezika.

Teško je ocijeniti koliko se njemačkih slavista slaže s tezama koje zastupaju W. Lehfeldt i P. Rehder, no mislim da njihov broj, iako ga ne treba podcijenivati, obuhvaća manjinu. Od početka srpske agresije na Hrvatsku i BiH na mnogim se njemačkim sveučilištima stoga počeo mijenjati naziv predmeta koji se do tada nazivao "srpskohrvatskim" imenom, a također se i u znanstvenim radovima sve manje upotrebljava izraz "srpskohrvatski", bez obzira da li je riječ o vremenu prije 1991. godine, ili ne.

Dok se danas na Sveučilištu u Münchenu, u skladu s Rehderovim gledištima, predaje "Serbisch/Kroatisch", u Göttingenu se, gdje radi W. Lehfeldt, "isti" predmet naziva "Serbokroatisch (Bosnisch, Kroatisch, Serbisch)". U Erlange-

⁸ P. Rehder, "Standardsprache. Versuch eines dreistufigen Modells", *Die Welt der Slaven*, XL., str. 352.-366. Na str. 363. iznosi P. Rehder mišljenje da hrvatski književni jezik postoji od 25. 6. 1991. ("Als Entstehungszeitpunkt der kroatischen Literatursprache ergebe sich [...] als definitiver Termin der Tag der Unabhängigkeitserklärung (25. 6. 1991); [...].")

nu, gdje predaje E. v. Erdmann-Pandžić, predmet se nastave već nekoliko godina zove "Kroatisch". To što je tamošnja lektorica Anka Herrmann jezik koji podučava nazvala njegovim pravim imenom, sigurno ju ne smeta da po potrebi i mogućnosti u nastavi uzme u obzir i hrvatskomu vrlo blizak srpski jezik i npr. zasebnosti u bošnjačkome, koji će možda već uskoro biti normiran i kodificiran.⁹

Zbog povijesnih okolnosti u Saveznoj je Republici Njemačkoj interes za slavenskim jezicima i književnostima izraženiji nego bilo gdje drugdje izvan slavenskih zemalja. Slavističke publikacije na njemačkome jeziku ne samo da tvore golemu većinu svih slavističkih publikacija na neslavenskim jezicima, već se i danas na njemačkome jeziku ili na njemačkome govornome području objavljuju i onakva djela koja su od posebne važnosti za pojedine "nacionalne filologije" (kao što je u hrvatskome slučaj s Kašićevim hrvatskim prijevodom Biblije (izlazi uskoro u nizu *Biblia slavica*) i već objavljenim čakavsko-njemačkim rječnikom). To ukazuje da njemačka slavistika zauzima vrlo važno mjesto u međunarodnoj slavistici. Njezina središnja važnost očituje se i u tome što su se tradicionalna žarišta slavističkih zbivanja nalazila upravo na njemačkome govornom području. Iako se engleski jezik u mnogim znanstvenim disciplinama u današnje vrijeme uspio nametnuti kao *lingua communis*, u slavistici to mjesto pripada još uvijek njemačkome jeziku.

Utjecaj njemačkih slavista (i) u današnje je vrijeme golem, iako, kako se čini, oni sami toga nisu svjesni. Kad bi se njemački slavisti prisjetili kakve su dalekosežne posljedice imali nedovoljno pro-

mišljeni postupci vodećih slavista u 19. stoljeću pri odabiru naziva za južnoslavensku i srednjojužnoslavensku jezičnu zajednicu i njezine književne jezike, mislim da bi oni bili svjesniji i odgovornosti koja je vezana uz njihov utjecaj. Ne vjerujem da itko od njih želi da za dogledno vrijeme, ili možda tek za 50 ili 100 godina, budući naraštaji ustanove da su upravo oni nekritičkom uporabom izraza "srpskohrvatski" postavili "minu" za čijim će podrijetlom tragati prije svega oni koje jednoga dana pogodi njena razorna snaga. Činjenica je da je izraz "srpskohrvatski" ideološki teško opterećen, činjenica je također da je taj izraz zbog više razloga pogriješan i neadekvatan. "Jezik" koji se njime naziva ne pripada samo Hrvatima i Srbima, već i Muslimanima, Crnogorcima i nacionalnim manjinama koji se njime služe. Ako se ocijeni da je u nekim situacijama potreban naziv kojim bi se obuhvatilo govorno područje između slovensko-hrvatske i srpsko-makedonsko-bugarske granice, može se upotrebljavati neutralan izraz *srednjojužnoslavenski*. Pri njegovoj uporabi ne treba razmišljati čiji je, već kakav je.

Odgovori na pitanja koje postavlja ju W. Lehfeldt i P. Rehder jasni su. Hrvatski književni jezik ne postoji tek od 1991. godine, a lektorati na kojima se predaje on ili koji drugi književni jezik sa srednjojužnoslavenskoga područja nema razloga nazivati "srpskohrvatskim" imenom. Ti se lektorati mogu nazivati samo imenom onoga književnog jezika koji se na njemu predaje uz eventualnu opasku (ako je stvarno tako) da će se u nastavi uzimati u obzir i zasebnosti drugih književnih jezika sa srednjojužnoslavenskoga prostora.

Mario Grčević

⁹ Kolegica Nicole Emmerich (Mannheim) i ja počeli smo pripremati prilog pod naslovom "Hrvatski jezik na njemačkim sveučilištima od 1987. do 1997. godine", pa će svi zainteresirani čitatelji iduće godine, kad prilog bude objavljen, imati priliku doći do detaljnijih podataka o toj temi.